

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційну роботу
Лункіної Тетяни Іванівни
на тему «Формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного
сектору економіки України», подану на здобуття
наукового ступеня доктора економічних наук
за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
– за видами економічної діяльності

Актуальність теми дисертації

Інтеграція України у світове співтовариство вимагає від аграрних підприємств, населення, держави запроваджувати та дотримуватись принципів соціальної відповідальності. Однією з особливостей розвитку сучасних економічних тенденцій в аграрному секторі є делегування державою деяких своїх традиційно здійснюваних функцій бізнес-структурам, що пояснюється недостатністю власних ресурсів держави для якісного проведення соціально орієнтованої політики. Представниками аграрного сектору усвідомлюється необхідність забезпечення виконання все більш зростаючих вимог суспільства щодо процесів та результатів ведення бізнесу на засадах локальної соціальної відповідальності. Тому соціальна відповідальність в сучасних умовах господарювання набуває особливого значення, яка характеризується багатогранністю свого прояву на різних рівнях функціонування (глобальному, національному, локальному та особистісному). На рівні аграрних підприємств формується локальна соціальна відповідальність, яка включає соціально відповідальний бізнес та корпоративну соціальну відповідальність, що проявляється в дотриманні високих стандартів виробництва, відповідального поводження, охорони навколишнього середовища, якості роботи з персоналом, формування нефінансової звітності тощо. Тому на теренах фінансової науки гостро постало питання формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України. Нагальність вирішення окреслених проблем зумовлює актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Поставлена мета відповідає темі дисертаційного дослідження. Досягнення окресленої мети розкривається у комплексі завдань, причому головна увага дисертантом зосереджується на дослідженні питань, пов'язаних із комплексним обґрунтуванням теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України як забезпечуючого фактора холістичного розвитку суспільства.

Висновки дисертаційної роботи є узагальненням результатів досліджень та основою формулювання практичних рекомендацій. Пропоновані автором

методичні підходи є коректними та такими, що дозволяють проводити конкретні розрахунки.

Додатковим підтвердженням актуальності обраної теми дисертаційного дослідження є її відповідність науково-дослідним роботам Миколаївського національного аграрного університету за темою: «Соціальна відповідальність в аграрному секторі економіки» (№ 0114U007395), в межах якої автором: розмежовано значення специфічних понять категорійного апарату; обґрунтовано методологічні засади оцінки рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки; встановлено особливості формування локальної соціальної відповідальності в аграрних підприємствах; сформовано концептуальну модель управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки; розроблено фінансові механізми реалізації стратегії розвитку соціальної відповідальності та пропозиції щодо її стратегічного забезпечення в аграрному секторі економіки України.

Із вищезазначеного зрозуміло, що дисертаційна робота Лункіної Тетяни Іванівни виконана на актуальну тему, висвітлення якої є своєчасним та обґрунтовує авторський підхід до вирішення наукової задачі, що виявляється в поглибленні та розробці теоретико-методологічних засад, методичних і практичних рекомендацій щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України.

Ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій

Отримані здобувачем результати дисертаційного дослідження, сформульовані висновки і рекомендації є науково обґрунтованими, базуються на використанні класичних та новітніх поглядів на теоретичну значущість і практичну цінність формування концептуальних до формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки. Методологічною основою дисертаційної роботи є системний та діалектико-логічний підходи, а також фундаментальні положення економічної та фінансової теорії.

Дисертантом використовувались такі методи дослідження: історичний та логічний (дослідження теоретичних поглядів на сутність соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки), герменевтичний (дослідження правових аспектів регулювання розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі), монографічний (вивчення особливостей формування та передового досвіду розвитку соціальної відповідальності в інших країнах світу), порівняльний і графічний (оцінювання динаміки і структурних змін у формуванні соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки); системно-структурного аналізу і синтезу (вивчення та узагальнення структурних пропорцій та зрушень щодо соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, стану та динаміки її формування та впливу на ефективність господарювання), методи системного аналізу, групування (визначення і розрахунок показників оцінювання соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки на всіх рівнях функціонування, ефективності її формування), SWOT-аналізу (виявлення сильних і слабких сторін, можливостей та загроз для подальшого

розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки), кластерного аналізу (формування у наглядні структури даних локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств), кореляційно-регресійного аналізу (оцінювання впливу капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища та витрат аграрних підприємств на персонал).

Методологічну основу дисертаційної роботи становлять теоретичні напрацювання зарубіжних і вітчизняних учених у галузі економічної теорії, аграрної економіки, стратегічного управління.

Методологічною і теоретичною основою дисертаційної роботи є наукові положення фундаментальних та прикладних досліджень, праці вітчизняних і зарубіжних учених різних галузей економічної науки.

Інформаційну та фактологічну базу дослідження становили матеріали Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України; інформація Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Миколаївській області, Департаменту агропромислового розвитку Миколаївської обласної державної адміністрації; річна звітність аграрних підприємств; науково-аналітичні матеріали та наукові розробки зарубіжних і вітчизняних вчених; матеріали дискусій наукових конференцій, особисті спостереження та розрахунки автора. У роботі використано інформацію провідних міжнародних організацій, дослідницьких інституцій та установ, що займаються дослідженнями та підготовкою статистичної інформації. Використано також матеріали консалтингових та аналітичних компаній, інші інтернет-ресурси, аналітичні напрацювання автора.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження забезпечується вагомою джерельною базою, достатньо широким спектром використаних наукових методів, здатністю дисертанта до критичного аналізу та узагальнень.

Матеріали дисертації були оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях в містах Дніпропетровськ, Херсон, Умань, Київ, Миколаїв, Маріуполь, Ужгород, Тернопіль, Львів, Полтава, Варна (Болгарія), Лісабон (Португалія) та ін.

Вищевикладене свідчить про достатню обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації Лункіної Т.І.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Структура роботи відзначається логічною продуманістю. Узагальнення по кожному розділу є достатньо обґрунтованими і логічно репрезентовані у підсумкових висновках і рекомендаціях дисертаційної роботи. Загальна концептуальна модель дисертації в цілому органічно пов'язується з дослідженням процесів функціонування та розвитку небанківських фінансових посередників України в сучасних умовах.

Аналіз змісту дисертації, автореферату та основних публікацій Т.І. Лункіної дозволяє стверджувати, що основні положення сформульовані автором особисто, відображають його суттєвий внесок у розвиток теоретико-

методологічних засад формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України та характеризуються науковою новизною. Наукова новизна результатів дисертаційної роботи визначається сукупністю розроблених теоретико-методологічних положень, методичних підходів та практичних рекомендацій щодо дослідження формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки як забезпечуючого фактора холистичного розвитку суспільства.

У першому розділі «Теоретичні засади формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки» узагальнено підходи та дано авторські визначення сутності понять, які в сукупності формують категоріальний апарат теорії соціальної відповідальності (далі СВ); досліджено ретроспективу становлення та розвитку СВ; узагальнено концептуальні підходи щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки.

Дисертант переконливо довела, що в Україні соціальна відповідальність суб'єктів аграрного сектору хоча і набуває поширення, але й досі має несистемний, фрагментарний характер, що і надало питанню формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки (з урахуванням різних рівнів функціонування) високої актуальності. На початковому етапі наукового пошуку з'ясовано, що різна термінологія не сприяла розумінню і популяризації соціальної відповідальності. Разом з тим, автором розмежоване дане поняття за рівнями соціальної відповідальності (соціальна відповідальність – глобальний, національний; локальна соціальна відповідальність, соціально відповідальний бізнес, корпоративна соціальна відповідальність – рівень суб'єктів господарювання) (С. 75-76). Цей факт привів автора до нових наукових результатів, зокрема запропоновано раціональну модель холистичного розвитку економіки, яка є адекватною вимогам сучасності й результатом якої буде збалансування економічних, соціальних, екологічних й духовних складових на відповідних принципах та при умові соціалізації економіки (з урахуванням соціальних потреб та можливостей як держави, так і особистості) (С. 49-53).

Поглиблення сутності соціальної відповідальності (С. 85) дозволило сформулювати інституційно-інституціональне забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України. Так, з'ясовано, що дана концепція в Україні є несистемною, «точковою» і тому потребує подальшого розвитку як елемент готовності суспільства до нової парадигми розвитку, яка базується на збалансованому поєднанні економічних, екологічних, соціальних та духовних чинників.

Заслугує позитивної оцінки запропонована концептуальна модель управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, яка гармонізує логіко-змістовне відображення напрямів та рівнів функціонування локальної соціальної відповідальності (рис.1.12) (С. 98).

Систематизація підходів до структури формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, сприяли обґрунтованій структуризації рівнів функціонування локальної соціальної відповідальності

аграрних підприємств: базовий, середній, достатній. З'ясовано, що сьогодення вимагає від аграрних підприємств, які перспективно розвиваються, окрім забезпечення першого (базового) рівня розвивати й другий та третій рівні, адже це впливає на зовнішні (СВБ) та внутрішні (КСВ) аспекти його господарювання й дозволяє створювати новий орієнтир розвитку аграрного сектору з урахуванням потреб та цінностей суспільства (С.100-101).

Окрему увагу дисертанта приділено стейкхолдерам, які задіяні та мають прямий вплив на аграрне підприємство. Автором доповнено перелік суб'єктів локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки України, враховуючи критерії стандартизації ISO, серед яких: акціонери, постачальники, партнери, конкуренти. Встановлено прямопропорційний вплив напрямів локальної соціальної відповідальності за групами стейкхолдерів на кінцеві результати діяльності аграрних підприємств (С.104-107).

Другий розділ дисертації «Методологія формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки» присвячений дослідженню тенденцій становлення, методологічній оцінці та стратегічному підходу формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки.

Автором доведено, що розвиток соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору повинен комплексно поєднувати усі структурні складові механізму забезпечення соціальної відповідальності в аграрному секторі, що відображає сукупність організаційних форм, рівнів регулювання, напрямів діяльності, напрямів, економічних процесів і суспільних дій спрямованих на створення відповідних умов, які націлені на підвищення ефективності господарювання аграрних підприємств, враховуючи потреби зацікавлених сторін (стейкхолдерів), на основі використання економічних, екологічних, соціальних та духовних чинників розвитку суспільства (рис. 2.1)(С.114-116).

Досліджено гальмуючі та стримуючі фактори щодо реалізації механізму формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору та заходи для нівелювання їхнього негативного впливу, в результаті яких переваги від запровадження соціальної відповідальності та локальної соціальної відповідальності отримує як суспільство, так і аграрний бізнес (С. 121).

Заслугове в цілому позитивної оцінки вдосконалення автором науково-методологічного підходу комплексної оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства на основі трьох рівнів функціонування: глобальний, національний та локальний, з урахуванням зовнішніх (СВБ) та внутрішніх (КСВ) факторів. В якості базису оцінки рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки розроблено систему показників за складовими (економічна, кадрова, екологічна та соціального спрямування відповідальність), кожна з яких має визначені критерії (рис. 2.8) (С. 135-136).

Проведені дослідження дали можливість визначити значимість цілі певного порядку для забезпечення загальної результативності соціальної відповідальності та обґрунтувати методичний інструментарій визначення інтегрального показника. Застосування запропонованого інтегрального

показника локальної соціальної відповідальності більшою мірою можливе для використання внутрішніми стейкхолдерами, які мають доступ до відповідної інформації. Експертним опитуванням визначено коефіцієнти вагомості показників за вказаними складовими: кадрова відповідальність – коефіцієнт вагомості 0,28; економічна – 0,28; екологічна – 0,24; відповідальність соціального спрямування – 0,20 (С. 143-144). Для зовнішніх користувачів, зважаючи на складність інтегральної оцінки локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств, рекомендовано застосовувати спрощену бальну шкалу з урахуванням рівнів локальної соціальної відповідальності, корегуючого коефіцієнта та специфіки аграрних підприємств (С. 145-146).

Автором обґрунтовано, що ефективність реалізації стратегії локальної соціальної відповідальності ґрунтується на етапах її формування, що дозволяє забезпечити гнучкість управління аграрним підприємством та створити умови для її формування та реалізації. Встановлено, що при формуванні стратегії локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства необхідно визначитися із пріоритетними напрямками розвитку та ризиками, які притаманні даній галузі господарювання та впливають на її розробку (С. 155-160).

У третьому розділі «Рівень розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України» проведено оцінку соціальної спрямованості бізнесу, визначено вплив локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств на результативність аграрного сектору економіки, проаналізовано соціально відповідальну поведінку споживача продукції аграрного сектору економіки.

Аналіз цього розділу показує, що автором на підставі узагальнення вітчизняних практик формування локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки встановлено, що найбільш гармонійно поєднані економічні процеси виробництва аграрної продукції з екологічними та соціальними в агрохолдингах України, в яких ЛСВ здебільшого є невід'ємною складовою стратегічного розвитку аграрного підприємства. Так, встановлено, що у більшості вітчизняних агрохолдингів ЛСВ узгоджується з глобальним та національним рівнями (додатки Щ, Ю) (С. 558-563). За картами Кохонена, аналітичними процедурами встановлено, що локальна соціальна відповідальність великих суб'єктів господарювання має високий рівень, що є результатом скоординованого стратегічного підходу до формування локальної соціальної відповідальності. Суб'єкти середнього підприємництва характеризуються переважно достатнім рівнем локальної соціальної відповідальності, суб'єкти малого підприємництва (у т.ч. мікропідприємництва) – базовим рівнем (С. 197-203).

Здійснено моніторинг та виявлено специфіку формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки. Доведено, що наслідки для країн, які ігнорують та не використовують принципи соціальної відповідальності можуть бути негативними. Адже, це може призвести до збільшення податкового тягаря та зменшення рівня конкурентоспроможності держави.

Автор правомірно наголошує на синергії впливу локальної соціальної відповідальності на результативність господарювання аграрного підприємства (С. 210) та підтверджує кореляційно-регресійним аналізом взаємозв'язок фінансового результату діяльності підприємств з капітальними інвестиціями на охорону навколишнього середовища та витратами підприємств на працівників (С. 213-214).

На особливу увагу заслуговує влучна аргументація здобувача, що соціально відповідальна поведінка споживачів органічної продукції, формується на первинному рівні потреб. Зроблено висновок, що формування соціально відповідальної поведінки споживачів аграрної продукції відбувається на основі визначення таких критеріїв: безпека харчування, смакові та якісні властивості, екологізація виробництва, цінова політика тощо (С. 220-221). Аргументовано, що під впливом різних факторів формується поведінка споживачів, а чи буде вона соціально відповідальною (безпека продукції споживання) залежить від самого індивіда (умов, можливостей, мотивацій тощо). Чим більше споживачів будуть залучені до споживання органічної продукції у державі, тим краще це буде впливати на здоровий спосіб їхнього життя і людський рівень розвитку, рівень купівельної спроможності тощо.

Доведено, що формування соціально відповідальної поведінки споживачів органічної продукції аграрного сектору економіки залежить від розвитку органічного ринку в країні. Необхідність запровадження органічного сільського господарства обумовлена такими чинниками: відтворення родючості ґрунтів та збереження навколишнього середовища; розвиток сільських територій та підвищення рівня життя сільського населення; покращення ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва; забезпечення споживчого ринку здоровою якісною продукцією; зміцнення експортного потенціалу держави; поліпшення іміджу України як виробника та експортера високоякісної здорової органічної продукції; забезпечення продовольчої безпеки в Україні; поліпшення загального добробуту громадян держави тощо (С. 231). На цій підставі здійснено авторський SWOT-аналіз соціально відповідальної поведінки споживачів продукції аграрного сектору економіки та розвитку органічної продукції в Україні (С. 243-246).

У четвертому розділі «Системне формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України» автор досліджує інституціональне забезпечення локальної соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектора економіки (с. 255–257). Дотримуючись позиції, що за умови ефективної взаємодії різних рівнів можливе раціональне та нове утворення сучасних організаційних форм інституціонального забезпечення (соціальне партнерство, агропромислова інтеграція, соціальне підприємництво, нові моделі управління підприємством (бірюзова модель, принцип укладених кіл, паралельні команди, мережа індивідуальних контрактів тощо). Враховуючи встановлені закономірності і особливості формування локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки, виокремлено найбільш відповідну організаційну форму діяльності підприємств – соціальне

підприємництво як новий вид діяльності, який покликаний підвищити рівень суспільного добробуту населення України (С. 257-259).

З метою результативного формування локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства практичний інтерес викликає запропонована матриця впливу та вагомості стейкхолдерів, ключовими серед яких є працівники, споживачі, акціонери, постачальники. Це слугувало підґрунтям для запровадження на підприємствах аграрного спрямування елементів нової моделі розвитку підприємництва на основі «бірюзової стратегії», яка сприятиме підвищенню продуктивності праці, творчості, креативності, ініціативності працівників, з урахуванням використання соціальних аспектів ведення бізнесу, що підтверджено результатами здійсненого PEST-аналізу та SWOT-аналізу (С. 266-274).

Одним із перспективних завдань формування стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору визначено ресурси, що зумовило поділ їх на природно-біологічні та сформовані. Особливістю кліматичних чинників є те, що вони мають змогу змінювати свої значення як в територіальному, так і в тимчасових аспектах. Сформовані ресурси залежать від ментальності сільського населення щодо сприйняття соціальної відповідальності; рівня життя населення, що характеризує можливості залучення до соціальної діяльності; соціального розвитку (освіти, науки, культури) тощо. Тому, логічним узагальнюючим етапом стратегічного розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору є виявлення його сильних і слабких сторін, можливостей та загроз для розвитку, що в подальшому дозволить сформувати ефективну стратегію розвитку соціальної відповідальності (С. 289, 297).

Надзвичайно важливим із практичної точки зору є дослідження ресурсно-результативного аспекту стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України (С. 291-293). З огляду на те, що структурно-компонентний аналіз соціальної інфраструктури у розрізі локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства необхідно розглядати за рівнями функціонування, напрямками діяльності та критеріями оцінки, доведено, що соціальна відповідальність впливає на структурні компоненти соціальної інфраструктури, враховуючи позитивні зміни, які пов'язані з децентралізацією влади, і виступає додатковим джерелом отримання коштів (С. 304-306).

Узагальнюючи наукові напрацювання, автором запропоновано ключові елементи механізму державно-приватного партнерства в Україні, ефективність якого залежить від взаємодії державного сектору (представників органів місцевого самоврядування, громади) та аграрного сектору. У результаті, доведено, що для ефективного його розвитку в Україні необхідна системність холістичного розвитку, тобто перманентна взаємодія, спрямована на конкретний соціальний ефект, у результаті чого запропоновано модель розвитку ДПП через реалізацію проєктів соціального спрямування (С. 321-325).

П'ятий розділ «Інструментарій забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України» демонструє фінансове забезпечення формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного

сектору економіки України; обґрунтовано, що соціалізація освіти є засобом зміни парадигми розвитку суб'єктів аграрного сектору економіки на основі формування соціально орієнтованої спрямованості навичок здобувачів вищої освіти; виявлено передумови та розроблено науково-практичні рекомендації щодо удосконалення форм нефінансової звітності на аграрних підприємствах, які спрямовані на розв'язання комплексних питань щодо формування локальної соціальної відповідальності.

Автором сформовано авторський погляд на фінансовий механізм формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, який необхідно розглядати у сукупності стратегічного бачення фінансового механізму на рівні держави, з урахуванням інструментів прямого (фінансові методи, важелі, стимули, нормативно-правове забезпечення) та опосередкованого впливу (соціальне партнерство, соціальне підприємництво, соціальні інвестиції) та окремих суб'єктів (С. 332-334). Не можна не погодитися із представленою в роботі моделлю формування соціально орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки (рис. 5.2 на С. 335), заходами та особливостями щодо поширення використання аграрних розписок в Україні (С. 355).

Іншим здобутком є розроблення схеми формування соціальної відповідальності ЗВО в аграрному секторі економіки через їхні основні функції (освітня, наукова, методологічна, виховна, інноваційна, професійно-виробнича, дорадча, соціальна, прогностична), що сприятиме розв'язанню низки соціально-економічних проблем у суспільстві. Такий механізм закладено в основу розробленої Стратегії розвитку соціальної відповідальності Миколаївського національного аграрного університету (2019-2024 рр.), регулятором якої є досягнення високого рівня реалізації не лише традиційних функцій, але й нових (інноваційної, підприємницької, соціальної, дорадчої, прогностичної) (С. 363-369).

У зв'язку з тим, що питання активізації талановитих і здібних особистостей на освітянському просторі у поєднанні із соціально відповідальним мисленням, є одним з найактуальніших і складних, автором запропоновано створення на базі ЗВО України інкубаторів новацій, за допомогою яких будуть формуватися сприятливі умови для реалізації творчих і креативних ідей здобувачів вищої освіти, що у результаті приведе до соціалізації економіки та холістичного розвитку суспільства (С. 386-388).

Для досягнення ефективного розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору дисертанткою досліджено соціальну звітність як основний інструмент її управління. Запропоновано напрями активізаційної політики щодо розвитку нефінансового звітування аграрними підприємствами України на основі комунікативних зв'язків між різними рівнями функціонування галузі (С. 416-423).

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що полягає у використанні теоретичних висновків і практичних рекомендацій для формування

соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України. Основні положення, викладені в дисертації, доведено до рівня практичних рекомендацій, які підлягають широкому застосуванню як у проведенні подальших досліджень, так і у практичній діяльності.

Достовірність отриманих результатів засвідчують відповідні розробки Лункіної Тетяни Іванівни, які мають практичне значення і знайшли своє застосування в діяльності окремих установ, що підтверджується відповідними довідками про впровадження, зокрема: Департаменту агропромислового розвитку Миколаївської обласної державної адміністрації – пропозиції щодо формування соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки (довідка від 22.11.2018 р. № 432/02/06.03-27/18); Управління агропромислового розвитку Очаківської районної державної адміністрації – в частині ефективного функціонування суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки на основі холістичного типу розвитку економіки (довідка від 04.09.2018 р. № 358/02/08); Сухоеланецької сільської ради Новоодеського району Миколаївської області – пропозиції до програми «Сприяння розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі» (довідка від 16.05.2017 р. № 823/04-03); Троїцької сільської ради Новоодеського району Миколаївської області – щодо програми «Сприяння розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі» (довідка від 23.05.2017 р. № 8399/04-03); Української асоціації з розвитку менеджменту та бізнес-освіти – модель створення інкубатора соціальних новацій на базі закладів вищої освіти (довідка від 06.06.2018 р. № 01-18/448); ТОВ «Агротехсоюз» Васильківського району Київської області – пропозиції щодо нової моделі управління організацією «Бірюзова стратегія розвитку компаній» (довідка від 13.02.2018 р. №23); ФГ «Тофтул» Новоодеського району Миколаївської області – рекомендації щодо системного підходу вивчення економічної, кадрової, екологічної та відповідальності соціального спрямування, локальної соціальної відповідальності (довідка від 06.04.2017 р. № 116); ТОВ «Союз-Агро» Новоодеського району Миколаївської області – обґрунтовано механізм формування соціальної відповідальності підприємств аграрного сектору економіки з урахуванням взаємодії різних рівнів функціонування (довідка від 02.08.2017 р. №196); ТОВ «Золотий Колос» Вітовського району Миколаївської області – пропозиції щодо застосування у примітках до фінансової звітності додаткових статей витрат у розрізі локальної соціальної відповідальності (довідка від 12.03.2018 р. №158); ФГ «Бджілка» Голопристанського району Херсонської області – рекомендації щодо прогностичного підходу формування стратегії локальної соціальної відповідальності на рівні аграрних підприємств (довідка від 08.08.2018 р. №92); ФГ «Надія-В» Голопристанського району Херсонської області – рекомендації щодо методичного інструментарію оцінки рівня локальної соціальної відповідальності (довідка від 13.08.2018 р. №58); ФГ «Зоря» Голопристанського району Херсонської області – пропозиції щодо мотивації працівників на основі локальної соціальної відповідальності тощо (довідка від 21.08.2018 р. №48); Миколаївського національного аграрного

університету – розроблено Стратегію розвитку соціальної відповідальності Миколаївського національного аграрного університету (2019-2024 рр.).

окремі теоретико-методологічні та практичні положення застосовуються при викладанні навчальних дисциплін

Авторські розробки використовуються у навчальному процесі Миколаївського національного аграрного університету при викладанні навчальних дисциплін «Соціальна відповідальність», «Інноваційний розвиток підприємств», «Сталий розвиток суспільства» (довідка від 27.11.2018 р. №01-18/1573/1).

Повнота викладу основних результатів дисертації, висновків і пропозицій в опублікованих працях здобувача

Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 79 наукових працях, з яких: 4 монографії (з них одна одноосібна), 32 публікації – у наукових фахових виданнях України та виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз, 3 публікації – у періодичних виданнях інших держав; 3 препринти, 3 авторські свідоцтва, 32 публікації у матеріалах і тезах конференцій, інші видання – 2 публікації.

У публікаціях, виконаних у співавторстві, особистий внесок здобувача відображено повною мірою. Список основних праць наведено в авторефераті та в дисертації. Хронологія публікацій здобувача рівною мірою охоплює період 2011-2018 роки, що свідчить про еволюційність отримання наукових результатів досліджень. Кількість, обсяг і якість друкованих праць відповідають вимогам, встановленим Міністерством освіти і науки України, і достатньо повно відображають отримані наукові результати.

Зауваження та дискусійні положення

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Лункіної Т.І. слід зазначити, що мають місце деякі зауваження і побажання, а окремі висновки автора є дискусійними і потребують подальшого обґрунтування.

1. У цілому погоджуємося зі змістовним наповненням першого розділу дисертаційної роботи. Проте, на нашу думку, у підрозділі 1.3, де автор характеризує суб'єктів локальної соціальної відповідальності аграрного сектору економіки, недостатньо уваги приділено окремим інститутам, зокрема: громадським та профспілковим організаціям, що підсилило б роботу.

2. На С. 101 запропоновано схематичне зображення формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки. Локальна соціальна відповідальність аграрного підприємства характеризується у розрізі зовнішніх аспектів господарювання (соціально відповідальний бізнес: розвиток громад, позитивний вплив на навколишнє середовище, розвиток інфраструктури, зацікавленість споживачів у продукції) й внутрішніх (корпоративна соціальна відповідальність: виробництво екологічно-безпечної продукції, підвищення продуктивності праці, використання ресурсозберігаючих технологій) проте робота виграла б якби ці пропозиції набули більш повного обґрунтування.

3. Дисертаційна робота набула б ще більшого практичного значення за умови не тільки удосконалення механізму формування соціальної

відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки (підпункт 2.1), але й градації даних інструментів в розрізі доцільності їх застосування на різних стадіях стратегічного розвитку, а також в залежності від фаз економічного циклу (криза, спад, депресія, поживлення, піднесення). Це дозволило б повноцінно реалізувати ідею ефективного формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки.

4. На С. 145 дисертації дисертант наводить бальну оцінку рівнів локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства диференційовано для великих, середніх і малих суб'єктів господарювання. Проте, бажано було б врахувати їх розмір при розробці методологічного інструментарію, зокрема стосовно бальної оцінки.

5. У розділі 3 дисертаційної роботи автор зазначає, що найбільш гармонійно економічні процеси виробництва аграрної продукції поєднані з екологічними та соціальними в агрохолдингах України, в яких ЛСВ здебільшого є невід'ємною складовою стратегічного розвитку аграрного підприємства, проте дане твердження є дискусійним з огляду на те, що в агрохолдингах локальна соціальна відповідальність є вимушеною, адже є результатом вимог для здійснення зовнішньоекономічних операцій.

6. Цікавим із наукової точки зору та таким, що викликає наукову дискусію є підхід щодо позитивного впливу локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств на результативність їх діяльності, серед яких: підвищення конкурентоспроможності за рахунок взаємодії із зацікавленими сторонами, управління бізнес-процесами, інноваційна спрямованість, зацікавленість працівників результатами своєї праці, економне використання ресурсів, підвищення фінансових результатів. Зважаючи на це, у роботі бажано було б на прикладі аграрних підприємств в практичному аспекті дослідити більш ґрунтовніше це питання.

7. На С. 269-270 дисертант пропонує запровадити на підприємствах аграрного спрямування елементи нової форми (моделі) розвитку підприємництва – «бірюзову стратегію розвитку», яка сприятиме підвищенню продуктивності праці, підприємству, творчості, креативності, ініціативності працівників, з урахуванням використання соціальних аспектів ведення бізнесу, що підтверджено результатами здійсненого PEST-аналізу та SWOT-аналізу на прикладі ТОВ «Агротехсоюз». Проте наведена інформація є констатуючою, її бажано було б розмістити у рамках третього розділу дисертаційного дослідження.

Проте, висловлені зауваження є додатковим свідченням складності проблем, піднятих у дисертаційній роботі, і суттєво не змінюють її загальну позитивну оцінку.

Загальний висновок

Дисертація Лункіної Тетяни Іванівни за темою «Формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України» є самостійно виконаним завершеним науковим дослідженням актуальної проблеми, містить оригінальні підходи до розв'язання теоретико-методологічних питань та розробку методичних і практичних рекомендацій, спрямованих на формування

соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки в Україні.

Мова дисертаційної роботи чітка, грамотна, стиль викладення матеріалу є науковим і має переконливий характер. Робота побудована за цілісною схемою, окремі підрозділи логічно пов'язані між собою, що забезпечує комплексність підходу. В цілому логіко-структурна побудова дисертації демонструє володіння автором науковими підходами економічного дослідження, забезпечує доступність сприйняття викладеного матеріалу. Представлені в дисертації наукові положення, висновки, рекомендації і пропозиції в комплексі поглиблюють теоретико-методологічні засади та практичні аспекти формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки в Україні.

Зміст дисертації відповідає визначеній меті, поставлені здобувачем наукові завдання вирішені повною мірою і таким чином мету дослідження досягнуто. Основні положення дисертації, що задекларовані здобувачем містять елементи наукової новизни, рівень яких визначено коректно. Структура й обсяг роботи відповідають встановленим вимогам. Автореферат є ідентичним за змістом з основними положеннями дисертації і дає повну переконливу уяву про виконану роботу.

Наукові положення, висновки та рекомендації повністю обґрунтовані, аргументовані, містять наукову новизну та пройшли необхідну апробацію на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях. У публікаціях здобувача знайшли відображення всі положення дисертації.

Тема та зміст дисертаційної роботи відповідають паспорту спеціальності 08.00.04 – економіка та управління підприємствами – за видами економічної діяльності та профілю спеціалізованої вченої ради Миколаївського національного аграрного університету.

За формальними та якісними параметрами дисертаційна робота «Формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України» відповідає вимогам пунктів 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (із змінами), що висуюються до докторської дисертації, а її автор – Лункіна Тетяна Іванівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами – за видами економічної діяльності.

Офіційний опонент:

доктор економічних наук, професор,
заступник директора
Інституту післядипломної освіти
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Н.В. Ткаченко